

בית דין ירושלים

לדיני ממונות ולבירור ייחוסין

נכד של עגונה מגיטו קובנה
שנישאה ללא פס"ד של היתר

תיק ייחוסין מס' 168-א

(מהד' כד תמוז)

נושא הדיון

הבחור א' שנוולד בקובנה ליטא מבקש אישור ליהדותו. לאחר הקירות ודרישות, בדיקת המסמכים ושיחות עם בני משפחתו מהדור הקודם, אישר בית הדין את יהדותו. בין המסמכים היו שתי תעודות נישואין של אם האמא, האחת מלפני מלחמת העולם השנייה, מנישואיה הראשונים עם הבעל ב', המעידה על נישואין כשרים בחז"ק בחתימת הרב (מטעם) של קובנה דאז, וחתימת שני עדים, והשניה על נישואין אזרחיים עם בעלה השני ג', משנת 1947. מהבעל השני ילדה את אמו של א'. נמצא מסמך של הסבתא משנת 1992 שבו היא מבקשת קיצבת פנסיה מהביטוח, והיא מספרת שם שבעלה הראשון נהרג יחד עם הבת שנוולדה להם בניטו בתאריך 5/10/43, והיא נשארה בניטו עד 10/11/43 שאז נשלחה למחנה ריכוז ושוחררה ב-5/45. למסמך הזה אין הוכחות נוספות.

השאלות לדיון

- א. עגונה ממלחמת העולם השנייה שנישאה ללא היתר הלכתי.
- ב. ע"א שהעיד לעגונה שמת בעלה ולא העיד בבי"ד.
- ג. דין הנכד שנוולד לה.
- ד. האם להיתר מחשש ממוזרות צריך בית דין.

תשובה

- א. כגמי יבמות קכ"ז: הווא דהוה קאמר ואזיל מאן איכא צי חסא, טבע חסא. אמר ר"נ האלוקיס אכלו

כוורי לחסא. מדיבוריה דר"ג אולא דציתהו דחסא ואינסבא ולא אמרו לה ולא מידי. אמר רב אשי ש"מ הא דאמור רבין מים שאין להם סוף אשמו אסורה ה"מ לכתחילה אבל אי נסבי לא מפקינן לה מיניה. ופסק בשו"ע אבה"ע סי' יז סעי' לד: האשה שהעיד לה ע"א שטבע בעלה צמים שאין להם סוף ולא עלה ואבד זכרו ונשתכת שמו, הרי זו לא נשא על עדות זו ואם נשאת לא תלא. וכתב הש"ס סי' קב: לאו דוקא טבע בשמאלים אלא ה"ה בכל מקום שעפ"י רוב הוא מת, לא תלא אם נשאת עפ"י חכם או בטעות.

ולכאורה ה"ה יהודי ששהה בגיטו קובנה בימי הנאצים שרובם נהרגו על קדוש השם (ראה בספר "יחיד ודורו" על הגר"ש זוקרמן, ובספר "ואמונתך זלילות" של הרבנית וולבא), וכמה נשים אחרי המלחמה אבד זכרו, אם נשאת אשמו לא תלא, כיון שרובם היו למיתה, וצניה כשרים לקהל. ועיי' אולר הפוסקים לסי' יז סעי' לו אות ב בשם "בת עמי" פ"ב אות ג דאותם שהיו בתוך הגיטאות שהקפו והואשמו, אף שאין עדות על מיתת כל אחד פטרות מותרת האשה לכתחילה מכיון שהכל היה עפ"י פס"ד של ממשלתם הרי יש להם דין יולא ליהרג צדי"ק של נכרים דלהרא"ש והטור ורי"ו ממירים לכתחילה כשנתעלמו ולא נודע אח"כ שם חיים, ואפילו להרא"ש והרמ"ה דאין משיאין אשמו משום דמספקא להו אם הלכה כלישנא קמא דרב יוסף או כלישנא בתרא, יתכן לומר שהמחנות והגיטאות מכיון שהם פגורים על מסגר ומוקפים חיל וחומה בהכנה להשמדה דינם כדיון בית הסקילה שכתב הרמב"ם תרומות פ"ט דהרי זה בחזקת מת. עיי"ש. ובחלקת יעקב סי' יז כתב דאף בלא שום עדות רק מה שידעינן שהיה שם במחנה דינו כמים שאין להם סוף. עיי"ש שהסכימו עמו כמה רבנים.

אך עיי' בחו"א אבה"ע סי' לא אות ה המתאר את אשר קרה עם היהודים בארצות הכיבוש של הנאצים, במשל זה: פרם צין צבל ובין מדי, ובפרם מאה עירות של יהודים אלף נפש צבל עיר, ונלחמה מדי בפרם וכבשה שבעים עיר, חזרה צבל וכבשה שלושים עיר הנומרות, חזרה מדי וגרשה את צבל מהשלושים עיר ועוד כבשה חלק הארץ של צבל, חזרה צבל וגזרה על המדיים וגרסום מכל הארץ פרם וכבשה כל ארץ מדי, בזמן שנכנסו המדיים לפרם הלרו מאד את היהודים במכה וחרפה אבל השאירו בחיים ונתנו להם להתפרנס, רק במקרים צודדים הרגו יהודים זעלילות קלות, כשנכנסו המדיים לערי היהודים היו מהן שזרחו לעיירות הסמוכות לצבל, וכשנכנסו הצבליים לשלושים העיירות היו שם יהודים שזרחו משבעים העירות שכבשו המדיים, הצבליים הגלו יהודים הרבה לעומק ארנם, כשגזרו הצבליים על המדיים שפכו המדיים את חמתם ציהודים והרגום, וסדרו גיים שצבר מעיר לעיר וכנס את כל היהודים והצריחם אל הצורות שהכין להם לקברות ושמה ירה עליהם וקצרו בעודם בחיים, ויש שדנם בשריפה ובשאר מיתות משונות, כשנגמרה המלחמה נחזרר כי לא נשאר ממאת אלף יהודים הפרסים בחיים רק מיעוטם, המיעוט שניזול מיד המדיים היה בחמישה סוגים. א. אותם שהגלו הצבליים לעומק ארנם. ב. אותם שהמדיים מלאו אותם לראויים לאומנותולעבודה, ולא הרגום ולקחו אותם לעבודה, וכשגזרו עליהם הצבליים לא הספיקו להרגם ושאריו בחיים. ג. אותם שהיה להם הכרה עם אינם יהודים חמרים ועגלונים

והיה צידם כסף תועפות, ועלתה צידם שהעצירוהם העגלונים בחציון לחון לגבול המדיים. ד. אותם שהיו להם מרחמים אינם יהודים שהחציאוהם מיד הרולחים. ה. אותם שהחציאו עמם ציערות וחיו גם עד גמר המלחמה.

וכתב החזו"א וז"ל: נראה שהאשה רחל אשת ראובן שאינה יודעת אם היה ראובן בעלה בעיר כשבא הגיבס המדיי העירה לכנס את היהודים להריגה, או שכבר ילא משם ע"י אחד מסוגי ההללה, היא בחזקת אשת איש גמורה ומעמידין אותה בחזקת א"א ואת בעלה בחזקת חיים כיון שאין ידוע לן כלל שהיה בשעה שנגזרה הגזירה בעיר, ודינו כנפל הבית ואין ידוע אם היה בעלה בזית בשעת נפילה, וכנעשה הספינה ואין ידוע אם היה בעלה בספינה. ואף אם יש עדים שהיה ציוס זה שהובלו בני אותה העיר לקברות, אינו מספיק, דלמא הוצרך לעבודה ודלמא החציא את עלמו וכשיאל הגיבס הלליח להגלל בהללת סוג ג' ד' וה'. וכן לא מהני כאן אבד זכרו מה"ת, אע"ג דרוב הנילוין קלא אית ליה, מ"מ אין בזה דין רוב, דכשאלנו באנו לדון על אלו זה אם בעלה חי יש לנו לומר הלך אחר רוב העולם שלא מתו, מאי אמרת בעלה של זו אינו מן הרוב, מפני שלא כתב אגרת שלומים לאשתו, אכתי אינו בשביל זה בסוג אחד עם המתים, אלא כריך לדון על רוב הנשים שבעלן הלך ולא שמעו ממנו, אם הרוב הוא מחמת סיבת המיתה, או מחמת שאר הרפתקאות שפגעו בו, ובה לא שייך לקבוע רובא, והלכך בלא חירע בו סכנה אין אבד זכרו מפסדת חזקת חיים כלום, והבא עליה בחנק, וא"כ כי היה במקום סכנה כגון יולא לידון וספינה המטורפת ציוס ועיר שהקיפוה כרקוס, ואח"כ אבד זכרו ג"כ בחזקת חיים שאין כאן רוב. עיי"ש באורך. וידוע שכך הייתה דעתו של הגר"י ז"ל בענין הרבנית שלא היו עדים שהולאה להריגה.

ב. הרמ"א בשו"ע סי' יז סעי' קלא כתב דלהיתר עגונה כריך כריך, וכתב בהגר"א הטעם שהרי יש בה די"ג או די"מ. ובדיעבד נחלקו בדבר הרעק"א והחזו"א. הרעק"א בשו"ת סי' קכג וקכד כתב דאין ע"א כאמן בעדות אשה אח"כ באה עדותו לפני כריך בין מפיו בין מפיו אחרים, אבל כל שלא נתקבלה עדותו כריך לא תיקחו חכמים להאמינו, הלכך אם עמדה ונשאת עפ"י ע"א קודם שנתקבלה עדותו שוב אין מועיל עדותו כיון דאין כאן חומר בסופה וכו', אבל החזו"א אבהע"ז סי' כ אות יב כתב דמעשים בכל יום שנוסעים שני אנשים יחד לעיר אחרת וכאשר יקרה מקרה שנעדר אחד מהם חצירו מספר שחלה ומת ומחזיקין על ידו ואין מוסיפין כריך ע"ז וכו'. ועיי' חזו"א סי' כז אות ב וולענין ע"א באיבורין עיי' קלוה"ח סי' לח סי"ק ב ונתה"מ סי' ד ובד קדש למור שליט"א ח"ג סי' כו).

ג. עיי' פס"ד ירושלים כרך ה (משנת תשנ"ה) בשם מרן הגר"י אלישיב שליט"א שאמר שכשהנידון הוא להיתר את הנכד, ולא על היתרה של האשה להנשא, "אם יוצאו מסמכים לביה"ד יש להתירו בקלה".

ונראה שהסברא להיתר ביהתר הנכד יותר מאשר ביהתר האשה להנשא הוא מאוס שאלל האשה אלו דנים את הבעל בחזקת חי, ואת האשה בחזקת א"א, אבל אחרי שהסתחא מתה ואנו דנים על הנכד שוב אין דנים בחזקה את הסבתא ובעלה, דכל חזקה שלא נתבררה בשעתה אין דנים אותה עוד, עיי' שערי ישר

ש"צ פ"יג (עמ' קט) וחי' הגרש"ש כתובות סי' ט, וחי' הגר"ח על הש"ס עמ' תקסג, ודברי מלכיאל חי'ג סי' קסה, והר לבי אבה"ע סוף סי' לח וועל מש"כ צפדי"ר כרך ז עמ' 35 לדון חזקה ארבעב"ז באשה שנתגרשה ולנה עמו בפונדקי ואח"כ מת בעלה, כתב אהמ"ר הגר"ב ז"ל בצולו הגליון: כל הדיון מסב"ב לענין זה אין לו מקום לפסקי דיינים, שאין ב"יד נזקקים לדבר שאינו נוגע למעשה ובעיקר היסוד של ארבעב"ז איך שנבאר את הענין הלא זוהי חזקה, וכללי החזקות הן דוקא אם זה נוגע למעשה, אז אמרו לסמוך על חזקה, אבל במקרה דין שלא נוגע כלל למעשה ואין ספק לפנינו שיגרסו איזה דין, לא ש"יד חזקה כמבואר בהא דחזקת האם המביא לבת, ופשוט וברור, ולענ"י טעו בדבר כה פשוט. ע"כ. ועל הנכד יש לדון מלד רוב להתיר. ועוד, י"ל שאת אותה ההכרה שכתבה בשנת 1992 לביטוח ש"מת בעלי במלחמה", אמרה גם לפני שנישאה לבעלה השני, ואם הייתה לפנינו אולי הייתה מספרת שהסתמכה על עדות שראו את בעלה יולא ליהרג.

ד. כתב הרמב"ם ביאת מקדש פ"ו הי"א: ב"יד הגדול היו יושבין בלשכת הגזית ועיקר מעשיהם התדיר שהן יושבין ודינין את הכהונה ובודקין את הכהנים ביוחסין ובמומין. והוכיח מזה בחי' הגר"ח על הש"ס עמ' פ בד"ן אין דש"ע פחות משנים, דפסול הגוף בעי ב"יד וסי"ד בזה גמר דין, ולא הוי רק הוראת איסור והיתר. ועי' ש"ש פ"ו פט"ו לענין עדות בן גרושה, דלא אמרו ע"א נאמן באיסורין אלא להעיד על דבר שנתהווה במקרה, כמו להעיד אשה או נעשית גרושה או זונה דזה הו"ל כמו נתנפק יינד, אבל להעיד על פסולי קהל בתולדה, בזה אין ע"א נאמן. וכתב באבן האזל נזקן ממון פ"ה הי"ג ד"ה ויסוד, דכיון דנ"ר צ"י עדים על בן גרושה בודאי נ"ר צ"י קבלת עדות בב"יד, וממילא ש"יד גמ"ד שנגמר דינו בב"יד שהוא פסול לכהונה. עי' וזכר ילחק סי' יט ד"ה עוד נראה, דכדי לפסול את האדם בעי ב"יד (אמנם בשיעורי מ"ר הגר"ש רחובסקי ז"ל מכות סי' א אות יד כתב בשם הגר"י"ז דההכרעה בדינו של בן גרושה אינה אלא הוראת איסור והיתר ואין בזה ענין של פסק דין כדבר שבמומין). ועי' פס"ד ירושלים כרך ז עמ' שלא שאיזרי יהדות לאורך נישואין הניתנים לאחר חקירות ודרישות, ולפעמים על סמך עדים, הם איזורים הנ"ריכים כח בית דין, ודעתו של מרן הגר"ש"א שליט"א שיש אורך בב"יד של שלושה לאיזורי יהדות, וכן לענין היתר מחשש ממזר לקהל, וכפי שהורה לחצר בית הדין הגר"י"ג איזנשטיין שליט"א, עי' להלן בדבריו.

אברהם דוב לוין.

ב

עפ"י מסמך שקבלתי מהמבקש עולה שאין אום עדות ולא אום מסמך שמוכיח שאכן הבעל הראשון הוכנס לגיטו קובנה, וכ"ש שאין אום מסמך או עדות כל שהיא המוכיח שהבעל הראשון אכן נהרג בגיטו. כל מה שיש לנו זה סיפור הידוע במשפחה שהסבתא הוכנסה לגיטו קובנה עם בעלה ונולדה להם בת בגיטו.

למסמך שכתבה הסבכתא בשנת 1992 אין שום הוכחות וגם יתכן מאוד שהסבכתא שיקרה בהנהרה כדי לקבל הפנסיה.

לכן מאחר והיא היתה מוחזקת אשת איש ע"י מסמך שחתום עליו הרב זלמן אבבסקי, שהיה הרב האחרון של ווילנא-פול-מלוזדוקה וכפולה צרי"ח סיון תשי"א (ראה אולר הרבנים עמ' 120) ונהרג במיתה משונה ביותר לפני ההרג הכללי של יהודי קובנה (ראה בספרו של הרב ארישי מארה"צ). לכן עפ"י כל המקורות שהביא האב"ד, עדיין אין לנו סימוכין להחזיר את המבקש לקהל.

והנה צערוך השלחן סי' יז באמצע סעי' קיט כתב שאשה שמוחזקת כא"א ואמרה מת בעלי נאמנת ואריך לכתחילה להוסיב צ"ד ולהחזירה כדי הנשאת עפ"י ע"א. ע"כ. וצניד"ד שהסבכתא היתה מוחזקת כא"א (בגלל תעודת הנישואין), יש לצייד לדון כדי להחזיר אותה, וכן אמר לי מרן שליט"א ביום יט בתמוז תשע"א שזקוקים להחזיר צ"ד.

ויש לדון אם צניד"ד נאמנת האשה לומר מת בעלי כמבואר בשו"ע סי' יז סעי' מג וז"ל: האשה עלמה נאמנת לומר שמת בעלה ותנשא או תתייבס על פיה. ע"כ. ושמה יש לרמות מקרה דין שהיא טוענת שמת בעלה בגיטו קאבנא להא דמבואר בשו"ע שם סעי' מה: צ"ח שהאשה נאמנת לומר מת בעלי בזמן שלום צעולה אבל אם באת ואמרה מת בעלי בזמן שהיתה מלחמה בעולם אינה נאמנת. וצניד"ד יש לדון אם דין השואה הוה כשעת מלחמה או אולי הוה כמו עיר שהקיפוה כרכוס בגיטין כח ז' ושו"ע שם סעי' לו וז"ל: עיר שהקיפוה כרכוס וספינה המטורפת בים והיואל לידון הרי הן בחזקת חיים, לפיכך אין מעידין על אחד מאלו שמת להחזיר את אשתו, ונותנין עליו חומרי חיים וחומרי מתים. ע"כ.

וכבר דנו פוסקי זמנינו בהרחבה בענין עגונות מהשואה, ועי' שו"ת עמק הלכה (מהגאון הרב צימל שהיה רב בני יארק בתקופת השואה) ח"ב סי' מ עדן בהרחבה ציידון בטוב טעם ודעת ובמסקנא כתב להחזיר עפ"י העובדה שהגויס הארוזים היו מזויים ועומדים על לא תחיה כל נשמה להרוג ולאבד את כל היהודים. וכן שמעתי ממרן שליט"א ביום הנ"ל שמלבד הגטאות ומחנות הריכוז אין דינם כמו שעת מלחמה, ואדרבא, הוה עדיף בגלל שהיתה גזירה להרוג את היהודים.

ויניד"ד יותר קל, מפני שהשאלה היא רק על הנכד שלא היה מוחזק בממזר, ועל אף שכלל הגרמה הסבכתא התחנתה שוב אחרי המלחמה צניד"ד אורחיים, וככל הנראה צלי היתר נישואין, שלא היה שום זכר לחויק או היתר נישואין, וגם צוילנא שאחרי המלחמה, מקום הנישואין האורחיים של הסבכתא, לא היו רבנים מוסמכים, וכ"ש שלא היה צ"ד הראוי לכך, ועיי' ערוך השלחן שם שצריך צ"ד כשר.

עכ"פ יש הרבה נדדים להחזיר ולהאמין אותה שמת בעלה, ובפרט שעפ"י ההמסמך שצידינו הם היו תושבי קאבנא ערב אסיפת היהודים לגיטו, ורק צודדים ניללו משם. ועיי' פת"ש סי' יז ס"ק קנו דעדותה שאומרת ברי (שמת בעלה) מעויל נמי להכשיר הולדות, ועיי' פת"ש סי' קנב ס"ק א. ואע"פ שיש לחלק שצניד"ד מה שאמרה מת בעלי הוא עפ"י אומדנא בלבד שהרי לא היתה לה אפשרות לטעון צרי, כמו צמוזה שהיא יודעת מי הבעול, עם כל זה מאחר ונאמנת לומר מת בעלי גם הולדות כשרים.

עם כל זה אמר לי מרן שליט"א שיש להוסיב צ"ד להוילא היתר נישואין עבור הנכד, וכדברי ערוך השלחן הנ"ל שהאומרת מת בעלי דינה כמו שבא ע"א שלכתחילה צריך להוסיב צ"ד כשר להחזירה, ומאחר שהסבכתא כבר אינה בין החיים ניתן לקבל עדות מהבן, וצ"לירוף הנהרה הסבכתא שיש לנו, יש מקום

להתיר.

נחום אייזנשטיין.

2

נראה ודבהכרח להלכה במקום שיטנה חזקת כשרות המשפחות אי אפשר לערער כנגדה משום חזקת אשת איש שם אם האם כאשר לא נתעורר ספק, דאם לא כן יוכלו לפסול כל משפחה כשרה שגודע עליה אהחת מאימאותיה בדורות הקודמים נישאה שנית, ואין זידינו עדות על מיתת בעלה הראשון או על גירוסיה ממנו. וזה דבר שלא יעלה על הדעת. והטעם י"ל או כמו שכתב הגאב"ד שליט"א בשם האחרונים דכל חזקה שלא נהצררה בשעתה אין דניס אותה עוד, או משום דחזקת כשרות המשפחות עדיפה מחזקת אשת איש, ואפשר שהוא מפני דחזקת כשרות המשפחות הוא כחזקת הגוף, וכמו שכתב הש"ס ש"א פט"ו ד"ה ואין להקשות, דחזקת כשרות הוא חזקת הגוף. ועיי' כתובות עה ז תוס' ד"ה אבל היכא, דחזקת הגוף עדיפה משאר חזקות. וא"כ י"ל דחזקת כשרות המשפחות שהיא כחזקת הגוף עדיפה מחזקת אשת איש שהיא כשאר חזקות. ואפשר ד"ל עוד, וכך מסתבר מאד, דיסודה של חזקת כשרות של משפחות היא דאין המשפחות נחשבות ספק גם כשאין יודעין עליהן את הפרטים של אבות אבותיהם (ואולי הוא מכון בדברי הרמב"ם אס"ב פ"ט הי"ז "כל המשפחות בחזקת כשרות ומותר ליטא מהן לכתחילה"). וכיון שדין חזקה דניס רק במקום שיש ספק לפנינו, הרי שמשפחות שדינס בחזקת כשרות ואינן מסופקות כלל, לא שייך להכריע כנגדן משום חזקה אלא רק במקום אשר נודע עליהן פגם או ספק פגם. וכבר נודעו הדברים לענין חזקת משפחות כיום (עיי' חז"א) ולענין העולים מרוסיה.

ובנידון שלפנינו יש להוסיף עוד דכיון דהצת שולדה לסבתא צגיטו מצעלה הראשון נותרה עם אביה, ודרכה של אם להיות כרוכה אחר צמה, מסתבר דהאם ציררה מה עלה צגורלס, ועל סמך זה נישאה בשנית. ויהי"ר שלא נכשל בצדד הלכה.

טוביה גולדשמידט.

הערה

לכאורה דברי הגר"ג הם בניגוד מוחלט לערוך השלחן סי' יז סעי' קיט שמי שמוחזקת כא"א לא שנקיין לה להנשא עד שתביא כתב ראיה שהיא אלמנה, ע"כ. ובניד"ד שיש ריעותא שמעולם לא ניתן לסבתא היתר נישואין, יש לברר הדבר ואין לסמוך על חזקות.

.א.2